

Brovold

Boder og arkæologisk kildekritik

Af Jan Kock

1. Indledning

Jens Raben, der i en menneskealder ledede museet på Sønderborg Slot, foretog i 1931-33 en arkæologisk undersøgelse af voldanlægget Brovold, der er placeret ved det eneste vadested over fjordsystemet Augustenborg Fjord, Stavnsbøl Fjord og Miang Dam, som næsten deler Als i en nordlig og en sydlig del. Brovold består af et ca. 2 ha stort område, der mod landsiden i vest og syd er befæstet med en 250 meter lang vold og grav. På dette befæstede område har der ligget en spredt bebyggelse, der har fungeret i størstedelen af 1100-årene og et lille stykke ind i 1200-årene.

I en tidligere artikel er der givet en indføring i Rabens undersøgelser på stedet i 30'erne og de nye undersøgelser i 1971-72, endvidere blev anlægget forsøgt tolket, dateret og indsat i en kulturhistorisk ramme (1). Som en udvidelse af denne artikel, skal der her lidt nøjere gøres rede for den arkæologisk kritiske vurdering, der blev foretaget af den særlige hustype, som vi finder på Brovold og som nok blandt andet er forårsaget af stedets specialiserede funktion.

1930-33 undersøgelsen i et kritisk lys

På arealet indenfor volden er der ved flere lejligheder fundet genstande, som peger på en bosættelse i den tidlige middelalder. Faktisk ser det ud til, at den centrale, nordøstlige del af pladsen er fjernet ved grus-

gravning. Dette fik Jens Raben til at foretage en større undersøgelse (2). Han fik lokaliseret bebyggelsen til området umiddelbart vest for grusgraven ved at anlægge et system af fem 1 meter brede, parallelle søgegrøfter med 2,5 meters mellemrum. Alt blev indmålt og nivelleret. Det følgende år blev banerne mellem søgegrøfterne undersøgt, resultatet var et større antal hustomter, affaldsgruber samt et stort genstandsmateriale. I 1933 undersøgte en 10 meter bred bane vest for disse søgegrøfter. Her påvistes kun sporadiske spor af bebyggelse, som ikke indbød til yderligere fladeafdækninger (3).

Et nærmere studium af plantegningen fra 30'erne gav en formodning om, at der var adskillige fejltegnninger og uregelmæssigheder.

Da man ved Rabens gravninger øjensynligt ikke havde tømt alle stolpehuller og ikke fjernet ildstederne, skulle man ved en eftergravning have mulighed for at kontrollere opmålingen. Dette ville ikke mindst have betydning for tolkningen af de hustomter, der var blevet påvist. Det viste sig imidlertid umuligt nøjagtigt at rekonstruere målesystemet for 30'erne, da nulpunktet var gravet bort i mellemtiden og oversigtsplanen ikke var målfast. Inden for et par meters nøjagtighed var det dog muligt at placere udgravningen.

Til kontrolundersøgelsen udvalgte et område med mange ildsteder, stolpehuller og huskonstruktioner.

Desuden fandtes der også en del fotografier fra området, som kunne give en ekstra kontrolmulighed (fig. 1).

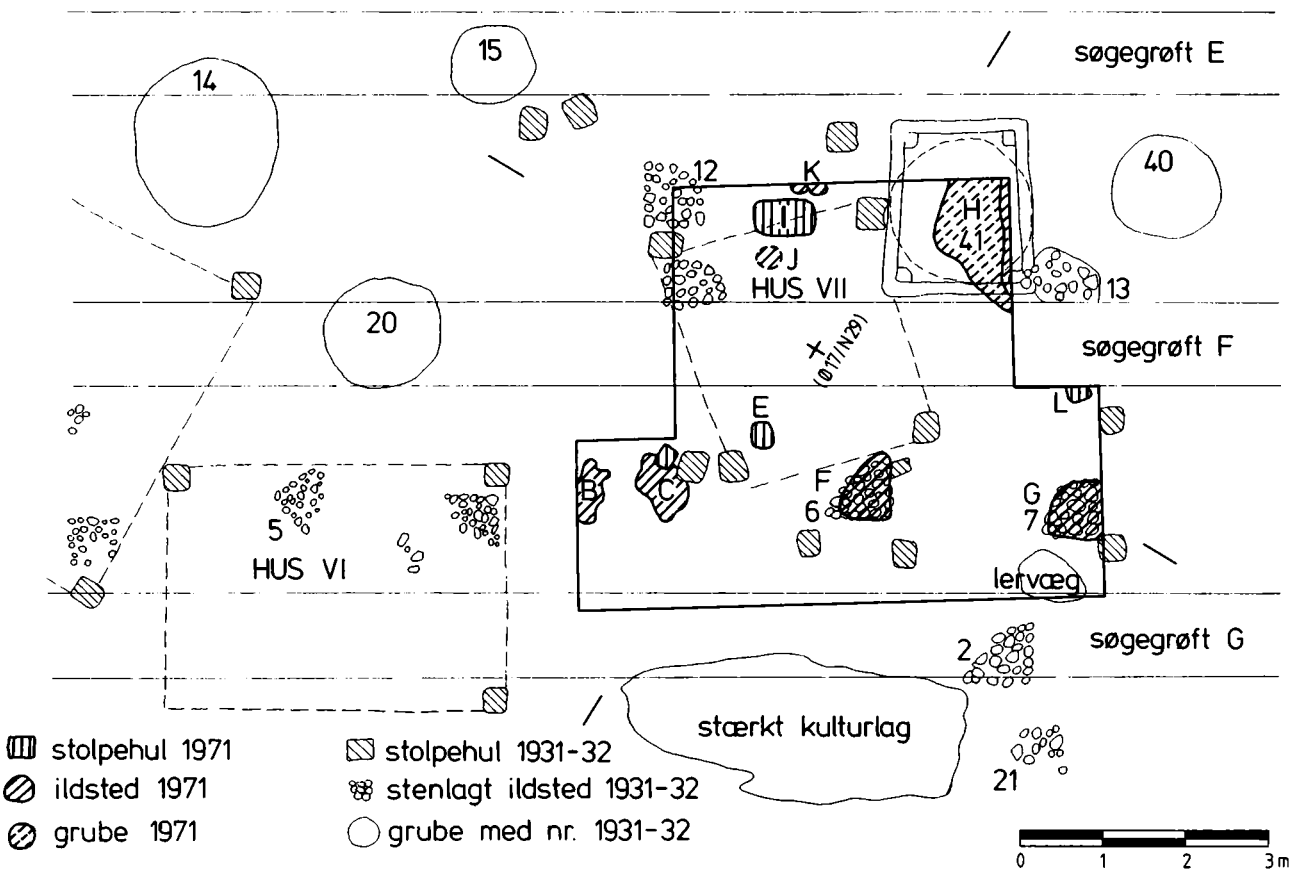
Studier af fotografier fra 1931-32 og en nøje udelukkelse af andre muligheder viser, at ildsted G må være

Fig. 1. Udsnit af plantegningen fra 1931-32, med udeladte mål og niveauangivelser. Tegnet med tynd streg.

Kontrolfelt I fra 1971, her tegnet i en forenklet udgave og nedsat fra 1:20. Tegnet med kraftig streg.

Kontrolgravningen fra 1971 er her vist indplaceret på 1931-32 tegningen på det optimalt rigtige sted. Tegning: Jan Slot-Carlson.

lig ildsted 7, og F lig ildsted 6. Stolpehul E er formentlig veststolpen i hus VII. C må være hjørneildsted i hus VI og D den tilhørende stolpe, mens B er en lille stensamling lige ved. Disse sidste tre tings rigtighed, der kræver en fejltegning på ca. 2 meter i 1931-32, bekræftes af de dengang tagne fotografier (fig. 2). H må være den udgravede grube 41 og dermed en del af det i 1932 formodede bjælkehus – altså igen en stor fejltegning. I må være den udgravede, nordlige stolpe i hus VII, J må være det ildsted, der hører til hus VII,

K er formentlig ildsted 12. For disse tre objekter foreligger der en ensartet forskydning på ca. 1,5 meter, deres indbyrdes forhold er dog omtrent rigtigt. Kun stolpehul E var af betydelig dybde og meget regulært. Stolpehullerne D og L var ganske flade og af ringe dybde i undergrunden. I var udgravet i 1931-32, og det vil formentlig sige, at mange af de stolpehuller, som ses på planen fra 1931-33 uden dybdeangivelse,

har været lave stolpehuller som D og L, der er tegnet ind på planen og gravet bort. Det forklarer i hvert fald de manglende stolpehuller i forhold til den gamle plan.

Disse konstateringer medfører, at tegningen fra 1931-33 må bruges med den største varsomhed. Ildstedernes placering og orientering er unøjagtig, stolpehullerne ofte forkert anbragte og galt orienterede, hvilket jo er fundamentalt for deres tilhørsforhold til husene. Gruben H er også unøjagtigt placeret. Da området i 1931-33 gravedes grøft for grøft, er fejltægningsmulighederne størst i længderetningen, men des-

Fig. 2. Rabens 2,5 meter brede grøft F-G i 1932 set fra syd mod nord op imod Bromølle. Grøften er beliggende mellem søgegrøfterne F og G fra 1931. Sammenlign med plantegningen fig. 1.

uden forekommer der forskydninger fra grøft til grøft, hvilket kan skyldes, at hver grøft havde sit eget målesystem, som gik ud fra en basislinie, der lå skråt på søgegrøfterne.

2. Boder eller huse

Selv om der nu er påvist en ganske stor usikkerhed med hensyn til enkeltelementerne på bopladsen, står der dog stadig et nogenlunde klart billede tilbage af en forbavsende ens bebyggelse, som jeg skal prøve at give et lidt nøjere signalement af (4).

Stolpehuller

Alle påviste stolpehuller har det træk fælles, at de tilsyneladende har været kvadratiske til rektangulære i plan, med andre ord stolperne har bestået af fuldkantet tømmer med en side på 20-25 cm. Dette træk blev bekræftet i 1971 i felt I, hvor der blev konstateret flere stolpehuller af denne type.

Specielt stolpehul E var interessant, fordi stolpen var blevet gravet godt ned i undergrunden (fig. 1). Fylden i nedgravningen til stolpen skilte sig kun meget lidt ud fra undergrunden. Der er da heller ikke ved gravningerne i 1931-33 påvist nogen nedgravning, blot har man konstateret det mørke, muldfyldte hul efter den bortrødne stolpe. Undergrunden og jorden i den opfyldte nedgravning har været så fast og leret, at der ikke er sket skred, da stolpen E rådne.

Ildsteder

Det typiske ildsted på Brovold har form som et kvart udsnit af en cirkel, hvor de to lige siders længde svinger mellem 0,5 og 0,75 m. Ildstedet er belagt med en pikning af granitsten, der ofte er ildskørnede. På en del lå aske og noget trækul (fig. 3). Af denne ildsteds-

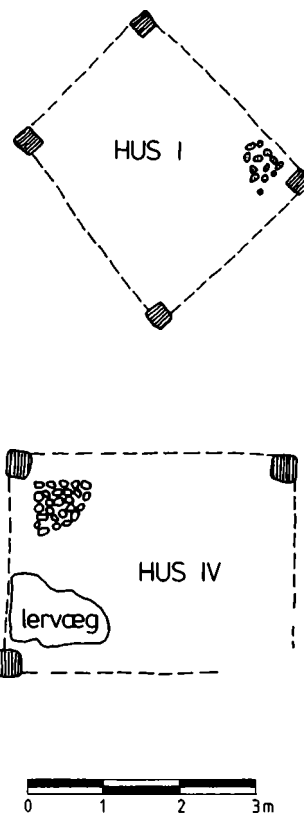

Fig. 3. Udtegnede grundplaner af husene I og IV. Tegning: Jan Slot-Carlson.

type er der påvist 27. Deraf er en del dog mere eller mindre ødelagte.

3. Huse

De unøjagtigheder, der er blevet påvist ved plantegningen fra 1931-33 gør, at man må tage tolkningen af de enkelte huse med et vist forbehold. Ialt mener Raben at have påvist sikre grundplaner af otte huse foruden et større antal stolpehuller og ildsteder, som det ikke har været muligt at passe sammen til enheder.

Hus I er nok det bedst erkendte, idet det er det først påviste hus, og desuden er det undersøgt på én gang, hvorimod de andre i flere tilfælde blot er stykket sammen af iagttagelser i forskellige grøfter (fig. 3).

Hus IV er taget med som et supplerende eksempel, idet det ligger nogenlunde for sig selv og rummer et maksimalt antal elementer (fig. 3). Husene I-VII er meget ensartede, længden varierer mellem 3-4 meter og bredden mellem 2,25 og 3 meter.

Gulvene er ikke forsænkede, men ligger i niveau med det omgivende kulturlag. Iøvrigt skiller gulvlagen sig kun i ringe grad ud fra resterne af kulturlaget, idet gulvene ikke er lerstampede.

Stolperne, som er af fuldkantet tømmer, har tilsyneladende kun været placeret i hjørnerne af husene. Der er ikke påvist sikre vægstolper mellem hjørnestolperne.

Ildstedet er altid anbragt i et hushjørne og oftest ca. 15-20 cm inden for hjørnestolpernes ydre flugt. Det synes at have ligget nogenlunde i niveau med jordgulvene i husene, måske en smule hævet. Der er ingen sikre tegn på, at der har været en kappe af ler over ildstederne og tilsyneladende har de lerklinede vægge alene måttet beskytte træværket imod ilden. Der kan være nogen niveauforskel mellem de enkelte ildsteder, men det betyder formentlig ikke andet, end at de er flyttet i forbindelse med om- eller nybygning.

Væggene i husene har bestået af en vidjefletning, hvorpå der er klasket ler. Aftrykkene af disse vidjer ses i brændte partier af de lerklinede vægge. Der ses også aftryk af tilhugget, fuldkantet tømmer. Afstanden mellem stolpernes ydre flugt og ildstedet på ca. 15-20 cm må anses væggenes omtrentlige tykkelse.

Øst for hus VII ligger en bygning på ca. 2 x 2 meter i grundplan. Ved undersøgelsen i 1971 påvistes den ene side af anlægget (fig. 1). Formentlig er der tale om

væggrøften til en lille stavbygning. Rabens tolkning af huset som værende et bjælkehus synes ikke at kunne holde, og det ville også være en fremmed fugl i dette område.

4. Husenes rekonstruktion og paralleller

De huse, der er fremdraget på Brovold, udgør en meget homogen gruppe, hvis form og størrelse synes at være bestemt af deres funktion (fig. 5). Derfor vil det også være vildledende at anlægge et evolutionistisk syn på, hvor disse huse skal placeres i den udviklingsrække, som er forsøgt opstillet ved de ældre undersøgelser af bøndergårde (5). Specielt fordi Danmark i mange henseender synes at være et reliktagtigt område, og fordi den saksiske typologi på huse, som delvis bruges som grundlag for den tilsvarende danske, synes at indeholde fejl (6).

Ser man på arten af de huse, man i de senere år har fremdraget på bopladser fra vikingetid og tidlig middelalder, er det et gennemgående træk, at der forekommer mange små huse. I de øvre lag i Hedeby fra 900-årene dominerer de billedet. Ved gravningerne i Oslo og Bergen gør det samme træk sig gældende for 1100-årene, og i Danmark drejer det sig ofte om det velkendte grubehus (7). Går vi udenfor Norden, findes der mange eksempler; her skal kun nævnes Wolin, hvor der forekommer flere af disse små huse (8) med nogenlunde samme dimensioner som husene på Brovold. Fælles for husene i Wolin og Brovold er også forekomsten af hjørneildsteder.

Ildsteder

Blandt grubehusene ved Søndervold i Århus ses i hus DKR et rektangulært ildsted anbragt i et hjørne op til en stolpe (9). I Hedeby har der i flere af de små huse fra 900-årene været hjørneildsteder, således i hus I/30

og i hus I/35 (10). På den befæstede Stellerburg i Ditmarsken er det lille hus 13 udstyret med et hjørneildsted (11). Det synes endog at have samme kvartcirkulære form som typen på Brovold. Rektangulære hjørneildsteder er også almindelige i grubehusene på Pfalz Tilleda (12).

Indenfor det slaviske område kendes denne type ildsteder almindeligt i grubehusene fra århundrederne op mod år 1000. Således er der på Dessau-Mosigkaubopladsen flere eksempler på dette (13). Ved de store udgravninger af Gdansk, Szczecin, Wolin og Novgorod er der i lag fra 11-1200-årene påvist mange mindre træhuse, bygget som overfladehuse med hjørneildsted (14). Fra vikingetiden kendes i det sydlige Sverige mange grubehuse, heraf også en del med hjørneildsted (15).

Fra Gamlebyen i Oslo haves der et hus fra 1100-årene, bygget på jordoverfladen og forsynet med et rektangulært ildsted anbragt i et hjørne (16). Udgraveren mener, at der muligvis kan være tale om en overdækket ovn, en røgovn. Dette var også en fristende tanke at gøre sig for ildstederne på Brovold, men intet ved undersøgelserne berettiger til dette. De anførte paralleller viser, at ideen med at placere ildstedet i et hjørne ikke er kulturelt betinget eller begrænset til en kort periode, men at det derimod skal ses i forhold til husenes størrelse; snævre rum belastes mindst muligt ved en placering netop der.

Stolper, væg og tag

Alle huse på Brovold synes at være opført med jordgravede stolper af tilhugget, fuldkantet tømmer. Der er ikke påvist spor af gavlstolper, som kunne have båret en rygås. Ved de senere års store undersøgelser af vikingetidsbopladser i Jylland, er det ellers normalt i grubehuse, at der er anbragt en tagbærende stolpe

midt i hver gavl (17). Dette træk dominerer ligeledes i det øvrige Norden og det tysk-slaviske område, hvor denne hustype forekommer almindeligt (18).

Blandt disse regelmæssigt konstruerede grubehuse forekommer der enkelte, som kun har stolper placeret i hjørnerne. Fra Gamlebyen i Oslo kendes et par eksempler dateret til 1100-årene (19). Ved mindre bygninger sat på jordoverfladen ses det samme træk. Således er hus C i Aså, som dateres til 14-1500-årene, bygget med fire vægstolper, der er anbragt i hver sit hjørne (20). På Stellerburg er det 2 x 3 meter store hus 18 kun forsynet med hjørnestolper (21).

Tagkonstruktionen på disse små bygninger kan udmærket være udført som sadeltag uden en stolpe til at bære rygåsen, når blot stolperne foroven er bundet sammen af en tagrem på alle fire sider. En anden mulighed er, at stolpen, der bærer rygåsen, har stået på tagremmen (22). Endelig har H.H. Engqvist som mulig rekonstruktion af hus C i Aså foreslået et spidst tag (fig. 4) (23).

Fra udgravninger i Sigtuna fra 1100-årene er påvist brugen af fodrem i forbindelse med fletværkssvægge, hvor huller til støjlerne stadig ses i remmen (24). Allerede i vikingetiden og før forsøgte man sig med brugen af fodremme, eksempler herpå kendes fra Hedeby og Stellerburg (25).

At der imellem husenes hjørnestolper på Brovold ikke forekommer antydninger af dørkonstruktioner eller væggenes fletværk, kan tale for, at husene har været forsynet med fodrem. Dette kan også forklare de manglende stolper ved smalsiderne, som skulle have båret rygåsen, idet disse kan have stået på fodremmen. På Bunge-museet, Gotland, findes et eksempel på dette (26).

Væggene i Brovolds huse synes alle at være udført som lerklinede fletværkssvægge, men det må tilføjes, at

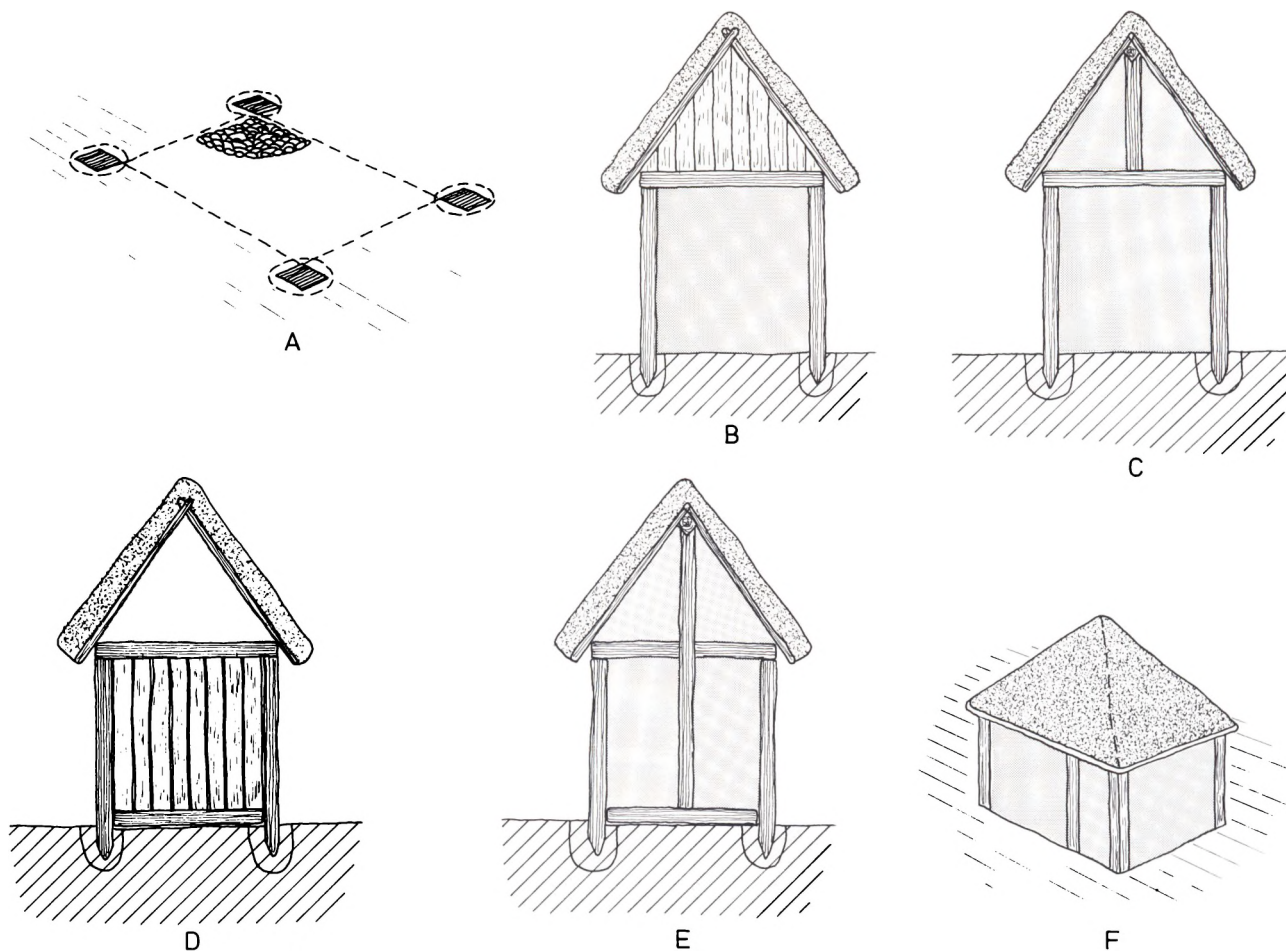

Fig. 4. Rekonstruktionseksperiment over hustypen på Brovold.

A. Udgangspunktet fire stolpehuller og et hjørneildsted.

B. Lerklinet væg, tagrem og spærkonstruktion. Tagrejsningen er taget fra Hedeby.

C. Lerklinet væg, tagrem med opstander på tagrem, der bærer en rygås.

D. Fodrem, lerklinet væg, stav- eller bulvæg, tagrem og spærkonstruktion.

E. Fodrem med opstander, der bærer rygåsen.

F. Rekonstruktion med spidstag.

Antallet af rekonstruktioner kan udvides og kombineres på mange andre måder, end de her viste. Tegning: Jan Slot-Carlsen.

eventuelle bul- eller stavvægge, der har stået i en fodrem, ikke ville kunne efterspores. Kun det lille hus lige syd for hus VII kan have haft stavsatte vægge. Dette står noget i modsætning til bebyggelserne i bl.a. Hedeby, Slesvig, Århus, Lund og andre bebyggelser fra 1000-1100-årene, hvor huse med stav-, bul- eller fletværksvægge dominerer.

Af dørkonstruktioner og tagdækningsmateriale er der ingen spor påvist.

Husene er ikke anlagt efter noget bestemt system, som det ellers ofte er almindeligt på markedspladser; det ser ud til, at de har ligget tilfældigt imellem hverandre. Hvor mange, der har været i brug samtidigt, kan ikke siges men placeringen af ildstederne viser dog klart, at flere huse er blevet fornyet eller udskiftet, uden at man tilsyneladende har respekteret de ældres placering.

Ellers er husene på Brovold yderst ensartede. Størrelsen kan variere noget, men alle holder sig inden for godt 3 x 4 meter, og de har kun ét rum. Måske skyldes ét-rums løsningen husenes funktion. Billedet med de mange étrumshuse på bo- og handelspladser (27) er så klart, at tyske forskere har ladet dem være typehuse

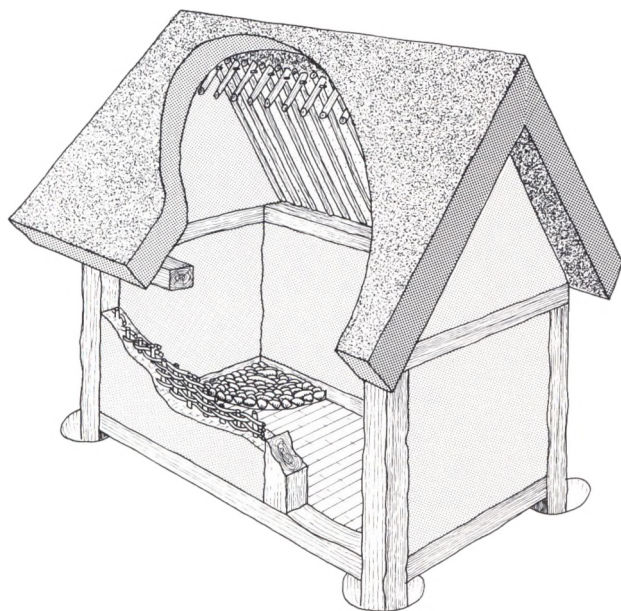

Fig. 5. Rekonstruktion af typehuset på Brovold, kan efter ønske varieres ud fra mulighederne på fig. 4. Tegning: Jan Slot-Carlson.

for 1100-årene i en udviklingsrække for huse i tyske byer ved Østersøen (28).

Det har været fremsført, at denne enkle hustype i nogle områder er stamfar til senere byhuse (29), men ved siden af har der stadig været behov for det lille hus med ét rum, som vi i dag typisk finder ved mindre fiskelejer, og hvor det kaldes en bod (fig. 5).

Den eller de funktioner, som Brovold har tjent, og som kan have forårsaget de ens huse, ligger fristende nær. På de store markeder i bl.a. Falsterbo, Skanør og Dragør m.fl., er der påvist rækker af små boder og huse, som kun har været brugt i markedstiden (30). Tilsvarende markedspladser med boder kendes fra flere lokaliteter, bl.a. det vestlollandske Ellebongen, som ligger helt ud til kysten (31).

Hvis den påståede markedsplads Brovold, liggende bag sin beskyttende halvkredsvold, skulle være et eksempel på en begyndende bydannelse, som det hypotetisk er blevet foreslået (32), er den ihvertfald ikke lykkedes. Årsagen kan være, at de relativt fredeligere tider, der indfinder sig i slutningen af 1100-årene, gør, at den bedre placerede købstad Sønderborg tager føringen, eller at Brovold aldrig har været eller tænkt som andet end en markedsplads ved et vigtigt vade-sted.

Noter

1. Kock 1979.
2. Raben 1932.
3. Beretning for 1931-32 og delvis 1933 findes på Museet på Sønderborg Slot. Beretning for 1970-71 opbevares på Museet på Sønderborg Slot og på Forhistorisk Museum, Moesgård under jr. nr. 1641.
4. Rabens store plantegning rummer imidlertid så mange unøjagtigheder, at den kun bør bruges med største forsigtighed og aldrig i sin helhed.
5. Stoklund 1969, s. 78.
6. Levin 1968, s. 69. Griep 1976, s. 128.

7. Jankuhn 1963, s. 117, Herteig 1969, s. 97., Lidén 1972, s. 19.
 8. Slaski 1976, s. 69.
 9. Andersen, Crabb, Madsen 1971, s. 47.
 10. Jankuhn 1937, Abb. 54 og 56.
 11. Rudolph 1942, s. 101 Abb. 84.
 12. Grimm 1965, s. 120.
 13. Krüger 1967, Abb. 5-11.

14. Jazdzewski 1966, Leciejewicz 1972, Slaski 1976, s. 69. Hensel 1965, s. 327.
 15. Strömberg 1971, s. 192.
 16. Lidén 1972, s. 19.
 17. Som eksempler kan fremhæves de mange vestjyske pladser, hvoraf en del er omtalt i forskellige årgange af tidsskriftet Mark og Montre.

Fig. 6. Fra Rabens hånd denne lille skitse, som giver noget af hans idé om Brevolds rekonstruktion.

18. Radig 1958, s. 65.
19. Lidén 1972, s. 21.
20. Steensberg 1952, s. 147.
21. Rudolph 1942, s. 140.
22. Zippelius 1969, s. 66, Abb. 5.
23. Steensberg 1952, s. 151.
24. Rudolph 1942, s. 147. Abb. 120.
25. Rudolph 1942, s. 146, Lund og Nielsen 1982.
26. Zippelius 1969, s. 71. Abb. 13.
27. Ekre 1976, s. 111.
28. Griep 1976, s. 134.
29. Svahnström 1976, s. 16.
30. Liebgott 1979, s. 11.
31. Liebgott 1979, s. 57, note 27.
32. Harck 1983, s. 28.

Litteratur

- Andersen, H.H., P.J. Crabb, & H.J. Madsen: Århus Sønder vold. Århus 1971.
- Ekre, Rune: Mittelalterliche Bauüberreste der westschwedischen Handelsstadt Lödöse. I: Häuser und Höfe. Acta Visbyensia V, Visby Symposiet 1974, Visby 1976.
- Grimm, P: Pfalz Tilleda am Kyffhäuser. Jahresschrift für mitteldeutsche Vorgeschichte. Berlin 1965.
- Griep, Hans-Günther: Die Entwicklung des Bürgerhauses in Norddeutschland. Häuser und Höfe. Acta Visbyensia V, Visby Symposiet 1974. 1976.
- Harck, Ole: De sønderjyske byers ældste historie. Sønderjyske Årbøger 1983.
- Hensel, W.: Die Slawen im frühen Mittelalter. Berlin 1965.
- Herteig, A.: Kongers havn og handels sete. Oslo 1969.
- Jankuhn, H.: Haithabu 1937. Neumünster 1963.
- Jazdzewski, K., J. Kaminska & R. Gupienkowa: Le Gdansk des X-XIII Siecles, Archaeologica Urbium. Warszawa 1966.
- Kock, Jan: Brovold. En befæstet bebyggelse fra tidlig middelalder. Kuml 1978.
- Krüger, Bruno: Dessau – Mosigkau. Berlin 1967.
- Leciejewicz, L.: La Ville de Szczecin des IX-XIII Siecles. Archaeologica Urbium. 1972.
- Levin Nielsen, E.: Pederstræde i Viborg. Kuml 1968.
- Lidén, Hans Emil: Den gamle byen under Gamlebyen. Oslo 1972.
- Liebgott, Niels-Knud: Stakhaven. Nationalmuseets skrifter. Arkæologisk-historisk række, bd. XIX. København 1979.
- Lund, Jørgen & Jens N. Nielsen: Nordjyske jernalderbygninger med fodremskonstruktion. Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed 1982.
- Raben, J.: Udgravningerne i vikingebyen Brovold, 1931-32. Fra Als og Sundeved hefte VII. 1932.
- Radig, Werner: Frühformen der Hausentwicklung in Deutschland. Berlin 1958.
- Rudolph, Martin Viktor: Germanischer Holzbau. Neumünster, 1942.
- Slaski, Kazimierz: Die Höfe der handelsbetreibenden Bevölkerung in den polnischen Ostseegebieten im 9. bis 13. Jahrhundert. Häuser und Höfe. Acta Visbyensia V, Visby-Symposiet 1974. Visby 1976.
- Steensberg, A.: Bondehuse og vandmøller gennem 2000 år. København 1952.
- Stoklund, Bjarne: Bondegård og byggeskik. København 1969.
- Strömberg, Märta: Grubenhäuser im Valleberga. Meddelanden 1969-70. Lund 1971.
- Svahnström, Gunnar: Häuser und Höfe der handelsbetreibenden Bevölkerung auf Gotland während des Mittelalters. Häuser und Höfe. Acta Visbyensia V, Visby Symposiet 1974. Visby, Sverige, 1976.
- Zippelius, Adelhart: Zur Frage der Dachkonstruktion bei den Holzbauten von Haithabu. Berichte über die Ausgrabungen im Haithabu I. 1969.